

DIALOOG EN SAMENWERKING IN MUZIKALE PARTNERSHIPS

**Evaluatieverslag *De Operaflat*,
een project van Yo! Opera Festival**

Hilke Bressers

Juni 2008

**©Lectoraat Lifelong Learning voor Musici
Prins Claus Conservatorium, Groningen &
Koninklijk Conservatorium, Den Haag**

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	5
2. Beschrijving van het project	6
Yo! Opera Festival	6
<i>De Operaflat</i>	6
Procesbeschrijving	7
Het onderzoek	8
3. Evaluatie <i>De Operaflat</i>	9
Waardering project	9
Communicatie	13
<i>De Operaflat</i> : werkproces en essentie	15
4. Conclusie en discussie	23
Hoe is <i>De Operaflat</i> gewaardeerd?	23
Hoe is de communicatie verlopen?	25
Emancipatie van het maakproces	26
Punten van aanbeveling	28
5. Literatuur	30
6. Appendices	31
Diepte-interviews studenten	31
Enquête studenten na afloop	33
Enquête docenten	34
Interviews regisseurs	35
Interview Yo! Opera	36

Voorwoord

Met veel plezier heb ik gewerkt aan het evalueren van het project *De Operaflat*, dat is vormgegeven door Yo! Opera en uitgevoerd tijdens het daaraan verbonden festival op 3 november 2007 in Utrecht. Doel van het onderzoek van het lectoraat Lifelong Learning voor Musici was de dialoog tussen studenten en docenten van conservatoria enerzijds en de samenwerking met een professionele organisatie (Yo! Opera) anderzijds te monitoren en evalueren. Het onderzoek heeft mijn kennis vergroot van de wereld van de community opera en door het volgen van het werkproces heb ik inzicht gekregen in de complexiteit van het opzetten van een dergelijk project.

Ik wil Anthony Heidweiller en Debora Patty bedanken voor de gesprekken die ik met hen gevoerd heb over *De Operaflat*. Debora heeft mij tevens geholpen door het aanleveren van uitgebreide projectinformatie en het regelen van lokalen waarin ik mijn interviews heb kunnen afnemen. Ik wil ook graag alle docenten en studenten bedanken die hebben meegewerkt aan dit onderzoek, door middel van interviews of het invullen van enquêtes. Zonder hun input was het onmogelijk geweest het project te evalueren. Ook Bob Zimmerman, Caspar Nieuwenhuis, Giselle Vegter, Peggy Olislaegers en Daphne de Bruin ben ik dank verschuldigd voor hun bereidheid om mee te werken aan mijn interviews.

Als laatste wil ik Peter Mak hartelijk bedanken voor zijn bijdrage aan het onderzoek. Hij heeft mij op weg geholpen bij het schrijven van een gedegen onderzoeksplan en me tijdens het hele proces nuttige aanwijzingen voor verbetering gegeven. Ik vond onze samenwerking erg geslaagd en heb veel plezier beleefd aan onze inspirerende discussies.

Hilke Bressers

Samenvatting

Op verzoek van Yo! Opera heeft het lectoraat Lifelong Learning voor Musici het project *De Operaflat* geëvalueerd, dat onderdeel was van de vierde editie van het Yo! Opera Festival in 2007 te Utrecht. Tijdens het project hebben basisschoolleerlingen van de Openbare Basisschool Overvecht, bewoners van de '*Operaflat*', studenten zang en compositie van een aantal Nederlandse conservatoria en hun docenten elkaar ontmoet in de uitvoering van 25 miniatuuropera's van één minuut.

Doel van het onderzoek van het lectoraat was de dialoog tussen studenten en docenten van conservatoria enerzijds en de samenwerking met een professionele organisatie (Yo! Opera) anderzijds te monitoren en evalueren.

Door aanwezig te zijn op de verschillende repetities, het afnemen van enquêtes en het houden van interviews met de zangers, componisten, docenten en medewerkers van Yo! Opera is, naast het weergeven van de waardering van het project, getracht een duidelijk beeld te schetsen van de dialoog die tussen de partijen heeft plaatsgevonden. Verder is onderzocht hoe het werkproces van het komen tot en uitvoeren van de operatjes is verlopen. De volgende onderzoeksvragen zijn beantwoord:

1. Hoe is *De Operaflat* gewaardeerd door Yo! Opera, de studenten zang en compositie en hun docenten?
2. Hoe is de communicatie tussen deze partijen verlopen?
3. In hoeverre draagt het project bij aan de emancipatie van het maakproces van opera enerzijds, en aan het besef van de essentie van 'community opera' door de studenten anderzijds?

Samengevat kan men stellen dat het project zeer positief gewaardeerd is door alle betrokken partijen. De communicatie is goed verlopen, maar kan op een aantal punten verbeterd worden. Aan de emancipatie van het maakproces van opera kan in een volgende editie van *De Operaflat* mogelijk een grotere bijdrage geleverd worden, door deze doelstelling duidelijker naar voren te brengen, en door meer nadruk te leggen op het *begrijpen* van deze doelstelling door de betrokkenen, bijvoorbeeld door het organiseren van een 'taster workshop'. In relatie tot het besef van de essentie van 'community opera' door de studenten valt onder meer het volgende op te merken: de studenten hebben 'slechts' een onderdeel ervaren van wat er in totaal komt kijken bij community opera, omdat ze de fase hebben gemist van het werven van de 'voordeuren' in de flat en het schrijven van de libretti door de basisschoolleerlingen. Desalniettemin blijkt uit de interviews dat de studenten door de ervaring die ze hebben opgedaan met *De Operaflat* een beter zicht hebben op de mogelijkheden van dergelijke projecten en de rol die zijzelf daarbinnen zouden kunnen spelen. Bijna de helft van de studenten heeft door het project een nieuwe kijk gekregen op beroepsmogelijkheden. Bovendien voelen studenten zich aangemoedigd om in de toekomst zelf educatieve projecten op te zetten.

1. Inleiding

Het Lectoraat Lifelong Learning voor Musici¹ is een gemeenschappelijk lectoraat van het Prins Claus Conservatorium (Hanzehogeschool Groningen) en het Koninklijk Conservatorium (Hogeschool van Beeldende Kunsten, Muziek en Dans, Den Haag). Het lectoraat onderzoekt het concept van *Lifelong Learning* en de betekenis daarvan voor musici. De toekomstige beroepsmusicus moet flexibel kunnen functioneren in een zich snel veranderende beroepspraktijk. Conservatoria kunnen hierop inspelen door het creëren van adaptieve leeromgevingen die studenten de kans geven responsief te zijn. Responsief in dit verband betekent het verkennen van nieuwe mogelijkheden voor de beroepsuitoefening, waarbij de studenten leren verbinding te maken tussen hun muzikale vaardigheden en de eisen die de nieuwe context stelt.

Op verzoek van Yo! Opera heeft het lectoraat het project *De Operaflat* geëvalueerd, dat onderdeel was van de vierde editie van het Yo! Opera Festival in 2007. Tijdens het project hebben basisschoolleerlingen van de Openbare Basisschool Overvecht, bewoners van de *'Operaflat'*, studenten zang en compositie van een aantal Nederlandse conservatoria en hun docenten elkaar ontmoet in de uitvoering van 25 miniatuuropera's van 1 minuut. De jonge zangers en componisten zijn tijdens het traject handvatten aangereikt om op een andere, nieuwe manier bezig te zijn met muziek: zowel in het maakproces, waarin is samengewerkt tussen de studenten zang, compositie en basisschoolleerlingen, als tijdens de uitvoering, waarbij de zangers geconfronteerd zijn met het optreden in een onconventionele setting.

Het lectoraat is vanuit haar expertise op het vlak van adaptieve leeromgevingen en partnerships gevraagd te focussen op de relatie student-student, student-docent en de samenwerking vanuit die gremia met Yo! Opera². Als zodanig maakt het onderzoek deel uit van het grotere lectoraatsproject Partnerships.

Door aanwezig te zijn op de verschillende repetities, het afnemen van enquêtes en het houden van interviews met de zangers, componisten, docenten en medewerkers van Yo! Opera is, naast het weergeven van de waardering van het project, getracht een duidelijk beeld te schetsen van de dialoog die tussen de partijen heeft plaatsgevonden. Verder is onderzocht hoe het werkproces van het komen tot en uitvoeren van de operaatjes is verlopen.

Het lectoraat wil hiermee graag een bijdrage leveren aan het denken over nieuwe stappen die gezet kunnen worden bij toekomstige projecten zoals *De Operaflat*. Hierbij kan geput worden uit eerder onderzoek op dit gebied.

¹ Voor meer informatie, zie www.lifelonglearninginmusic.org

² Hierdoor is de rol die de basisschoolleerlingen en flatbewoners gespeeld hebben in het project buiten beeld gebleven in dit onderzoek.

2. Beschrijving van het project

Yo! Opera Festival

Het Yo! Opera Festival laat kinderen en jongeren kennis maken met bijzondere, hen aansprekende vormen van opera. Met speciale projecten en een tweejaarlijks internationaal jeugdoperafestival bouwt het bruggen tussen opera en een jong en breed publiek. Van 31 oktober t/m 4 november 2007 heeft de 4e editie van het Yo! Opera Festival plaatsgevonden. Het festival probeert mensen (kinderen, jongeren én volwassenen) aan te zetten tot het ontdekken van hun eigen, unieke stemgeluid. Het gaat om opera die middenin de maatschappij staat en waarin mensen via hun stem de dialoog aangaan met hun (sociale) omgeving. Onderdeel van het programma was *De Operaflat*, een project waarin wijkbewoners, schoolkinderen en operamakers elkaar ontmoetten in een muziektheatraal maakproces.

De Operaflat

In *De Operaflat* hebben de bewoners van een flatgebouw in Utrecht een dag lang één of twee zangers in huis genomen. Leerlingen van de Openbare Basisschool Overvecht hebben libretti geschreven, waarop componisten studierend aan de Nederlandse conservatoria een miniopera van 1 minuut gemaakt hebben. Jonge zangers (tevens afkomstig van de conservatoria) hebben deze miniopera's gezongen in de deuropening van de flatwoningen, als gast van de bewoners. Zo ontstonden dus koppels van een leerling, een componist en één of twee zangers. Elk van de 25 operaatjes handelt over een specifieke situatie (ontmoeting) die zich kan voordoen bij een voordeur en die door de kinderen is bedacht. De bezoekers zijn uitgenodigd om in de vorm van een spel (gelegitimeerd belletje trekken) dit muziektheatrale terrein te ontdekken. Het publiek kon de flatgalerijen afgaan en aanbellen, de deur ging open en de zanger zong de miniopera speciaal voor hen. Verder traden om het uur alle zangers als een koekoeksklok naar buiten, om samen met de bewoners en bezoekers een kort gezamenlijk 'vocaal signaal' af te geven (een gezongen korte compositie, elke uur door alle aanwezigen in de flat samen gezongen).

In aanvulling op een aantal algemene uitgangspunten van *De Operaflat*, verbindt Yo! Opera de volgende doelstellingen specifiek aan de operamakers (jonge componisten en zangers):

- Verbreden van de horizon van jonge (opera)makers door samenwerking in een sociaal-maatschappelijke context;
- Jonge componisten en zangers laten kennismaken met de specifieke vereisten van community-opera;
- Jonge zangers bewust maken van hun improvisatievermogen in een community-project.

Anthony Heidweiller, artistiek leider van Yo! Opera, voegt hieraan toe: 'Dat iedereen (kinderen, zangers, componisten, bewoners, docenten) inziet wat de kracht is van dit

soort locatieprojecten. Dit is belangrijk voor de emancipatie van jeugdopera, en van de studenten, kinderen en bewoners. Binnen de operawereld blijven dit soort projecten beschouwd worden als eng. Ik hoop de angst voor chaos en toeval weg te nemen.'

Yo! Opera wil de studenten verder meegeven dat opera niet alleen gaat over zingen. Het is belangrijk dat de jonge zangers zich inhoudelijk bewust worden van wat ze zingen en dat ze kennismaken met een onconventionele setting. De studenten leren dat je als zanger ook maker en autonoom bent, en meer dan alleen de 'uitvoerder' van wat anderen bedacht hebben. De zangers worden zich bewust gemaakt van hun eigen 'kleur' die ze kunnen toevoegen aan het geheel. In het project staat het 'niet-formeel leren' centraal. Dit kan worden omschreven als '*iedere georganiseerde educatieve activiteit buiten het formele systeem*', in dit project vormgegeven door middel van workshops die buiten de conservatoria werden aangeboden.

Procesbeschrijving

Tussen februari en eind maart '07 zijn de studenten zang en compositie geworven via de verschillende conservatoria. De zangers en componisten die uiteindelijk deel hebben genomen aan het project studeerden aan het Koninklijk Conservatorium Den Haag, het Codarts Rotterdams Conservatorium, het Conservatorium van Amsterdam, ArtEZ Zwolle, het Utrechts Conservatorium, het Fontys Conservatorium Tilburg en het Prins Claus Conservatorium Groningen. Op 11 mei maakten de studentenkoppels in Utrecht kennis met elkaar en met de kinderen van Openbare Basisschool Overvecht. De libretti die geschreven zijn door de leerlingen zijn op deze dag ook aan de studenten overhandigd. De componisten hadden, al dan niet ondersteund door de zangers, tot begin augustus de tijd om de libretti op muziek te zetten. Op 12 mei vond een workshopdag plaats voor de jonge zangers en componisten, onder leiding van Anthony Heidweiller en Niels Vermeulen (workshop componisten) en van Luc Boyer en Hans Man in 't Veld (workshop zangers). Op 25 en 26 juni heeft Anthony Heidweiller drie conservatoria bezocht om met studenten en docenten de voortgang van het proces te bespreken³. Omdat het academisch jaar van de andere deelnemende conservatoria al werd afgerond, is het niet gelukt de overige docenten en studenten te spreken. Op 22 en 23 september hebben onder leiding van Bob Zimmerman in de Openbare Basisschool Overvecht de muzikale repetities plaatsgevonden van de zangers en componisten, waarbij ook de basisschoolleerlingen en bewoners van *De Operaflat* uitgenodigd waren om te komen kijken. Een deel van de repetities van 23 september maakte onderdeel uit van de Culturele Zondag via het Community Art Lab⁴. Op 29 en 30 oktober heeft Yo! Opera regierepetities georganiseerd voor de zangers en componisten. Onder leiding van de vier

³ Te weten: Codarts Rotterdam, Koninklijk Conservatorium Den Haag en ArtEZ Zwolle.

⁴ De Culturele Zondagen zijn een initiatief van de gemeente Utrecht, waarbij maandelijks een grote variëteit aan culturele en recreatieve evenementen (gratis) wordt aangeboden aan een divers publiek. Het Community Art Lab (CAL) is een onderzoeks- en experimenteel productiecentrum dat een toename stimuleert in het begrip van community art en een duurzame kwaliteitstoename hierin. Om dit te bereiken organiseert CAL publieke evenementen en ontmoetingen tussen kunstenaars, studenten, beleidsmedewerkers en andere partijen die geïnteresseerd zijn in community art.

professionele regisseurs Caspar Nieuwenhuis, Giselle Vegter, Peggy Ollislaegers en Daphne de Bruin is met de zangers-componistenkoppels tijdens de repetities scenisch gewerkt aan de operaatjes. Na een generale repetitie op 2 november vond de uiteindelijke uitvoering plaats op 3 november in de flat aan de Faustdreef in Utrecht.

Het onderzoek

Onderzoeksvragen

In dit onderzoeksverslag wordt geëvalueerd hoe Yo! Opera, de deelnemende studenten en docenten het project *De Operaflat* gewaardeerd hebben en hoe de onderlinge communicatie tussen de verschillende partijen gelopen is. Verder worden verschillende aspecten van het werkproces belicht. De volgende onderzoeksvragen worden hiertoe beantwoord:

1. Hoe is *De Operaflat* gewaardeerd door Yo! Opera, de studenten zang en compositie en hun docenten?
2. Hoe is de communicatie tussen deze partijen verlopen?
3. In hoeverre draagt het project bij aan de emancipatie van het maakproces van opera enerzijds, en aan het besef van de essentie van community opera door de studenten anderzijds?

Voor het beantwoorden van vraag 3 zijn de volgende subcategorieën onderzocht: verwachtingen en ervaringen, de plaats van het project binnen de conservatoria, beroepsmogelijkheden, leermomenten, inzet en eigenaarschap.

Onderzoeksmethoden

1. Diepte interviews tijdens het proces met 15 studenten die de verschillende conservatoria representeren (totaal aantal studenten: 60);
2. Enquêtes na afloop ingevuld door 16 andere studenten zang en compositie;
3. Interviews met leiders van workshops zang en regie;
4. Interviews met de betrokkenen van Yo! Opera;
5. Telefonische interviews en schriftelijke enquêtes met 12 van de 15 betrokken docenten na afloop (aan de hand van vragenlijst);
6. Observatie van de gesprekken tussen de projectorganisatie en een drietal conservatoria (docenten, studenten) op 25 en 26 juni '07;
7. Observatie van het werkweekend van 22 en 23 september, van de regierepetities van 29 oktober en 1 november en van de generale repetitie van 2 november;
8. Observatie tijdens de uitvoering op 3 november;
9. Bestudering van communicatie (inclusief overeenkomsten) tussen Yo! Opera en de studenten en docenten.

Data-analyse

De onderzoeksvragen zijn sturend geweest voor de presentatie van de bevindingen. De thematiek die in de onderzoeksvragen centraal staat is steeds belicht vanuit het perspectief van de verschillende betrokkenen (docenten, studenten, workshopleiders, Yo! Opera). In het onderzoek is vooral gekeken naar de overeenkomsten en discrepanties in

de uitspraken van deze verschillende partijen. Daarnaast werden aanbevelingen gedaan voor aandachtspunten in vervolgprojecten van *De Operaflat*.

3. Evaluatie *De Operaflat*

Voor de evaluatie van *De Operaflat* zijn enquêtes afgenomen en interviews gehouden met de zangers, componisten, workshopleiders, docenten en medewerkers van Yo! Opera. Verder is het proces gemonitord door aanwezig te zijn op de repetities die plaatsvonden gedurende het project. De diepte-interviews met de studenten vonden plaats tussen 29 oktober (eerste dag regierepetities) en de week van de opvoering. Na afloop zijn enquêtes gestuurd aan alle deelnemende studenten zang en compositie voor de evaluatie van het project als geheel. Het interview met Bob Zimmerman vond plaats voorafgaand aan de tweede muzikale repetitiedag. De regisseurs zijn tijdens de regie-repetitiedagen geïnterviewd. Alle betrokken docenten ontvingen na afloop van het project een enquête, die zij konden invullen of telefonisch konden beantwoorden. Met Yo! Opera vond tussentijds interview plaats met Debora Patty (medewerker Yo! Opera educatie / productie) tijdens de regie-repetitiedagen, en een evaluatiegesprek na afloop met haar en Anthony Heidweiller (artistiek leider Yo! Opera) samen.

Waardering project

In deze paragraaf wordt weergegeven hoe de verschillende betrokken partijen het project hebben gewaardeerd. Het project als geheel wordt als eerste beoordeeld. De studenten is gevraagd met een cijfer aan te geven hoe geslaagd ze het project vonden en of ze een volgende keer weer zouden willen deelnemen aan een dergelijk project. De conservatoriumdocenten is gevraagd of ze een volgende keer studenten weer zouden aansporen om deel te nemen. In de tweede plaats is nagegaan hoe de verschillende onderdelen van het *Operaflat*-traject zijn gewaardeerd door de studenten en door Yo! Opera. Commentaar en suggesties voor verbetering worden hierbij meegenomen.

Waardering project als geheel

Yo! Opera geeft het project als geheel een 8,5 op een schaal van 1-10. Anthony Heidweiller en Debora Patty kijken tevreden terug op de dag van de opvoering zelf. Over het traject merkt Heidweiller op dat het zijn tijd nodig had voordat er een gevoel van eigenaarschap ontstond bij de zangers. Wat de componisten betreft, vindt Heidweiller dat sommige van hen betrokken zijn geweest bij het project, maar dat anderen het hebben laten afweten. Voor een volgende *Operaflat* zou Yo! Opera willen dat de creativiteit meer uit de mensen zelf komt. Door kaders te ontwikkelen, waarbinnen mensen de ruimte krijgen om vrij te denken hoopt Heidweiller dat de deelnemers meer eigenaar worden van het project.

De studenten zang en compositie waarderen het project tevens met een gemiddelde van 8,5. Op de vraag of ze van andere partijen (bijvoorbeeld via docenten of workshops) ondersteuning hadden willen hebben tijdens het proces, antwoorden alle studenten

ontkennend: ze hebben de ondersteuning gekregen die ze nodig hadden. Verscheidene studenten geven aan dat het enthousiasme van Yo! Opera belangrijk is geweest voor hun eigen enthousiasme voor het project. Een student geeft de suggestie om een volgende keer de werving van Heidweiller op de conservatoria plaats te laten vinden tijdens een verplicht lesuur, zodat de opkomst groter is. Een aantal studenten geeft aan dat ze twijfelt aan de mate waarin het publiek uit de wijk ook daadwerkelijk bereikt is. Volgens hen mag een volgende keer nog sterker worden gewerkt aan het halen van deze doelstelling. Veel studenten vinden dat de tijdsindeling van het project de volgende keer moet veranderen: omdat de zomervakantie in de looptijd van het project viel, zat er veel tijd tussen de repetities. Een student merkt op: 'Qua timing zou ik het leuker vinden als de dagen wat dichterbij elkaar zaten. Nu was het een project dat bij mij pas weer begon te leven als ik ook daadwerkelijk een repetitie had, tussendoor heb je dan zoveel andere dingen aan je hoofd.' Ook Patty zelf geeft aan dat ze voor een volgend project een tijdsindeling zou maken zonder zomervakantie ertussen.

Het gemiddelde cijfer dat de docenten geven aan het project als geheel ligt met een 8,8 boven de andere cijfers. De docenten vinden *De Operaflat* 'origineel', 'zeer geslaagd' en 'gewoon heel goed georganiseerd.' 'Het heeft de studenten een heel goede en waardevolle ervaring gegeven.' Een docent vindt het jammer dat Yo! Opera in het begin heel strikt was over aanwezigheidsplicht, terwijl volgens haar later bleek dat een groot deel van de studenten een repetitie gemist heeft. Zo miste een aantal van haar studenten het project. Meerdere docenten merken op dat de kwaliteit van de uitvoeringen erg verschilt. Een docent vindt de composities 'muzikaal te eenvormig, weinig avontuurlijk en braaf.' Hij denkt dat het een volgende keer zou kunnen helpen om van tevoren verschillen te creëren, door categorieën te maken in vormtechnisch en thematisch opzicht. Ook het gebruik van de galerij en van attributen kan volgens hem verbeterd worden. Verschillende docenten en studenten vinden het jammer dat de bestede tijd niet in verhouding staat tot een uitvoering van één dag. Een student merkt op: 'De uitvoering heeft veel voorbereiding gevergd en daardoor was ze van een goed niveau. Alleen de zaterdagmiddag voor de uitvoering is wat kort voor al die moeite, vind ik.' Een docent geeft aan dat hij graag wil meedenken over schaalvergroting (ook van het publiek) en over het verkrijgen van een bredere support in een aantal steden: 'Het is belangrijk om *De Operaflat* zo snel mogelijk te koppelen aan een landelijk fenomeen. Hoe kun je het project op de juiste manier wegzetten, zodanig dat de kwaliteit en het educatieve aspect goed blijft?' Drie docenten wilden geen cijfer geven voor het project, omdat ze dit naar hun mening niet goed genoeg hebben kunnen beoordelen.

Terwijl Heidweiller aangeeft dat het 'vocaal signaal' (een gezongen korte compositie, elk uur door alle aanwezigen in de flat samen gezongen) erg belangrijk was en goed werkte, hebben sommige studenten en docenten hier duidelijk een andere mening over. Zij vonden het signaal niet pakkend genoeg en slecht voorbereid. Een docent noemt het vocaal signaal 'een mislukte poging, die de kwaliteit van het geheel omlaag haalt. Ik heb het idee dat het onderschat is; de betekenis/noodzakelijkheid ontbrak. De volgende keer kan je dit beter weglaten dan op deze manier uitvoeren'. Een student stelt voor om de volgende keer een soort partituur te maken op de flat aan de overkant, door middel van

grote vellen papier. 'Je kunt die galerijen zo omtoveren tot een paar notenbalken en dan zou je het vanaf *De Operaflat* kunnen lezen met z'n allen.'

Alle studenten willen in principe weer deelnemen aan een volgend project van Yo! Opera. Een kleine 30% van de studenten geeft aan dat zijn/haar deelname wel afhankelijk is van beschikbare tijd en/of interesse in het betreffende project. 90% van de docenten zouden studenten een volgende keer zonder twijfel weer aansporen om mee te doen aan een vergelijkbaar project, waarvan 60% op zeer enthousiaste wijze. 10% van de docenten geeft aan dat dit afhankelijk is van een match tussen student en project.

Waardering workshops 11 en 12 mei

Vrijdag 11 mei heeft in het teken gestaan van kennismaking met elkaar: de studentenkoppels zang en compositie hebben elkaar ontmoet en de kennismaking met het kind dat de libretti schreef en de overdracht van het libretto van het kind naar zijn/haar componist en zanger(s) heeft plaatsgevonden tijdens een lunch. Op zaterdag 12 mei zijn workshops georganiseerd voor de studenten. De componisten hebben workshops gekregen van Anthony Heidweiller en Niels Vermeulen en de zangers van Luc Boyer en Hans Man in 't Veld.

De lunch op 11 mei, waarbij de studenten hun kind konden leren kennen en de libretti werden overgedragen, is door alle studenten als essentieel ervaren, hoewel deze voor een aanzienlijke groep als ongemakkelijk aanvoelde. Er worden verschillende suggesties gedaan om het contact met het kind een volgende keer anders vorm te geven: 'De lunch mag wel wat meer een lunch zijn en hoeft niet in een gymzaal achteraf' en 'Misschien is het een idee om een activiteit te organiseren met de kinderen, waarbij groepjes van zanger + componist + kind een opdracht krijgen, een speurtocht of iets sportiefs, zodat je elkaar tijdens een activiteit beter kunt leren kennen. Met een kind rond de tafel gaan zitten en praten was een beetje onnatuurlijk.'

Tweederde deel van de studenten beoordeelt de workshops positief (60% zangers en 40% componisten). Verschillende zangers geven aan dat ze later, tijdens de regierepetities, merkten dat ze veel aan de workshops in mei gehad hebben. De organisatie van Yo! Opera geeft aan dat de zangers volgens hen gedurende deze dagen een omslag hebben gemaakt in hun betrokkenheid bij het project. Alle negatieve respons (33%) is afkomstig van de componisten. Zij vinden de dagen te lang duren, de workshops ongemakkelijk en niet relevant voor hun rol in het project. Ook Heidweiller en Patty zijn minder tevreden over de workshops die voor de componisten georganiseerd zijn. Bij een volgende editie willen ze de componisten in dit stadium meer laten samenwerken met de zangers, in plaats van het aanbieden van aparte workshops.

Waardering muzikale repetities 22 en 23 september

De muzikale repetities hebben op 22 en 23 september plaatsgevonden in de Openbare Basisschool Overvecht onder leiding van Bob Zimmerman. Elk koppel heeft één van deze twee dagen een uur de tijd gekregen om hun miniatuuropera muzikaal te repeteren, waarbij Zimmerman aanwijzingen gaf aan zowel de zangers als de componisten. Tijdens de repetities kregen de overige aanwezige zangers en componisten ook de kans om naar

het werk van de andere koppels te kijken en luisteren. Nadat de zangers het stuk een keer hadden doorgezongen, kreeg de componist (indien aanwezig) de kans om eerst te laten weten wat hij/zij vond van de uitvoering, en wat nog verbeterd kon worden. Vervolgens gaf Zimmerman aanwijzingen. Hij was hierbij sterk gericht op het stellen van vragen aan de componisten over het waarom van hun keuzes, en hij gaf de zangstudenten handreikingen om hun personage uit te diepen en de vocale overdracht te verbeteren.

60% van de studenten (gelijk verdeeld over zangers en componisten) waardeert de muzikale repetities. Een aantal opmerkingen: 'Fijn om gewerkt te hebben aan tekstinterpretatie', 'Zimmerman zegt ontzettend zinnige dingen en werkt muzikaal heel exact', 'leuk om de andere composities te horen' en 'leuk, interessant, leerzaam en confronterend, maar heeft uiteindelijk niets wezenlijks aan de interpretatie of creatie van mijn compositie veranderd.'

Een kwart van de studenten (85% zangers, 15% componisten) beoordeelt de repetities negatief: 'Ik had dit ook op zangles kunnen doen, en had er niet voor naar Utrecht hoeven komen', 'Zimmerman was erg streng en soms vond ik hem niet aardig tegen de zangers. Maar zo'n muzikale repetitie is wel nodig en goed' en 'Ik had de muziek toen net drie dagen en had nog nauwelijks de tijd gehad om het te studeren en daardoor voelde ik me niet op mijn gemak. Bob zat er meteen bovenop en dat voelde op dat moment helemaal niet goed. Ook niet naar mijn componiste toe.' Ook wordt er aangegeven dat de zangers een volgende keer graag over een inzingruimte willen beschikken. 10% van de studenten is neutraal over de repetities en 5% van de bevraagde studenten was afwezig.

Waardering regie- en generale repetities 29 oktober, 1 en 2 november

De regiorepetities vonden plaats op 29 oktober en 1 november in ZIMIHC, huis voor amateurkunst, Utrecht. De generale repetities van 2 november vonden gedeeltelijk hier plaats en gedeeltelijk in Cultureel Centrum Parnassos in Utrecht. De studenten werden voor de regiorepetities ingedeeld op één van deze twee dagen. Onder leiding van de professionele regisseurs Caspar Nieuwenhuis, Giselle Vegter, Peggy Olislaegers en Daphne de Bruin is als zanger-componistenkoppel tijdens de repetities scenisch gewerkt aan de operaatjes. Nieuwenhuis en De Bruin hebben ervoor gekozen om met de koppels individueel aan de slag te gaan, terwijl Vegter en Olislaegers in groepsverband hebben gewerkt. De interviews voor dit onderzoek met de regisseurs vonden plaats tijdens de repetitiedagen.

De regisseurs hebben ieder een eigen idee van wat ze de studenten wilden bijbrengen: Nieuwenhuis wilde de studenten 'bewustzijn van de ruimte' bijbrengen, en vindt het 'belangrijk om als personage dicht bij jezelf te blijven. Het moet verder glashelder zijn voor het publiek wie de personages zijn'. Vegter heeft ingespeeld op 'het ontwikkelen van betekenis bij de tekst en het spelen hiermee. Door tekstanalyse gaat de zang werken'. Olislaegers liet de zangers spelen met het feit dat het publiek in dit project dichtbij staat: 'Hier moet je als zanger op inspelen, bijvoorbeeld door het gebruik van focus. Bovendien kent het publiek in de flat de theatrale codes niet, dus geeft het overal zelf betekenis aan. Hierop moeten de zangers alert zijn: je kunt niet ontkennen dat je in Overvecht in het hier en nu staat'. Olislaegers vond ook het ontdekken van de verschillende lagen in de

operaatjes belangrijk. De Bruin legde de nadruk op het feit dat de uitvoering telkens maar één minuut duurt: ‘het korte karakter van de operaatjes en de herhaling hiervan, maakt dat de studenten kunnen experimenteren met de personages.’

Alle studenten zijn positief tot zeer positief over de regierepetities. De studenten geven aan dat ze op een prettige manier gewerkt hebben aan emotie, interpretatie, acteren (‘less is more’ en timing). ‘Het gaf ons stuk een heel andere dimensie, er komt veel meer uit die kleine stukjes dan je eerst denkt’, ‘Inspirerend’, ‘Erg leuk om karakters uit te diepen’, ‘Deze repetities waren het nuttigst. Vooral vanwege de praktijkervaring die velen van ons missen’. Ook Yo! Opera zelf is positief over de repetities: ‘tijdens de regierepetities is echt toegewerkt naar het eindresultaat!’

Een aantal studenten dat deel uitmaakte van een gezamenlijke regierepetitie van Vegter of Olislaegers vond het teveel gevraagd om een hele dag aanwezig te zijn bij de repetities, toen zij vernamen dat andere studenten bij De Bruin of Nieuwenhuis na een uur individueel werken weer naar huis mochten. Echter, een groter deel van de studenten gaf aan het juist als erg prettig te ervaren om een gezamenlijke warming-up te hebben, en om de andere stukken te zien.

Alle vier regisseurs vinden de organisatie en begeleiding vanuit Yo! Opera goed. Er wordt opgemerkt dat de studenten een gedegen voortraject hebben gekregen, en dat de muziek van tevoren goed is ingestudeerd. Hierdoor kon snel gewerkt worden. Drie van de vier regisseurs vinden dat de regie al in een eerder stadium betrokken zou mogen worden bij het proces, bijvoorbeeld al op het moment dat de tekst op muziek gezet gaat worden. Voor een volgende keer zou het doel van het project meer ingebed moeten worden, zodat voor de student het waarom van *De Operaflat* duidelijker wordt. Ook wordt opgemerkt dat de opdracht te complex is voor de korte tijd die de studenten hieraan hebben kunnen besteden: de regisseurs hebben grotendeels zelf de interpretatie van het personage vormgegeven, terwijl hierin een rol gelegen zou kunnen zijn voor de studenten zelf.

Communicatie

Voor de evaluatie van dit project is het belangrijk om na te gaan hoe effectief de dialoog is geweest tijdens het project. Immers, de communicatie heeft bepaald in hoeverre de verschillende partijen op de hoogte zijn gesteld van de inhoud van het project, het verloop van het traject en de rol die zij geacht werden te spelen. Wat vindt Yo! Opera van de informatievoorziening die ze geleverd heeft? En in hoeverre zijn de studenten en docenten tevreden over de communicatie met Yo! Opera en vice versa? In de volgende paragraaf worden deze vragen beantwoord.

Communicatie tussen Yo! en studenten

Debora Patty heeft zich vanuit Yo! Opera bezig gehouden met de praktische organisatie en communicatie binnen het project. Ze geeft aan tevreden te zijn over de communicatie, maar ze was soms bang teveel informatie te sturen. ‘Maar aan de andere kant was deze informatie wel allemaal nodig. Ik vraag me af of alle studenten de e-mails wel goed

lezen. Soms kreeg ik vragen over iets dat al drie keer was genoemd in mijn e-mails(...). Voor een volgende keer zou ik via een soort weblog de verschillende partijen op de hoogte willen houden van het traject. Op die manier kunnen de kinderen, bewoners en studenten volgen wat er gebeurt.’

De studenten zijn zeer tevreden over de communicatie met Yo! Opera. Het gemiddelde cijfer van de studenten is 8,5. De studenten vonden de informatievoorziening heel duidelijk. Het project was volgens hen erg goed georganiseerd en ze stelden het zeer op prijs dat Patty altijd bereikbaar was voor vragen. Ook de hoeveelheid contact ziet het merendeel van de studenten als goed. Er wordt een aantal keer specifiek genoemd dat het eten en drinken zo goed verzorgd werd.

Communicatie tussen Yo! en conservatoria

Heidweiller geeft aan dat hij in het najaar 2006 heeft gesproken met de directeuren van de Nederlandse conservatoria. ‘Vaak vonden zij het geweldig,’ zegt hij, ‘maar geven ze de informatie niet door aan de docenten. Bij de aanvang van het project moest in dat opzicht nog veel gebeuren; de onbekendheid van het project was niet bevorderlijk. Nu is het zaak om de contacten warm te houden. We willen de docenten blijven betrekken bij het tussenjaar en bij het volgende festival van 2009.’

Rond de repetities in mei 2007 is een aantal zangers uitgevallen. De conservatorium-docenten is om hulp gevraagd om nieuwe studenten aan te leveren. Verder zijn de docenten op de hoogte gehouden van het verloop van het project, doordat ze alle correspondentie ontvangen hebben die uit is gegaan aan de studenten. Ook hebben de docenten in september 2007 per mail een evaluatie ontvangen over het werk en de betrokkenheid van hun eigen studenten.

Volgens Heidweiller en Patty is er in de fase tussen 11 en 12 mei en de dag dat de compositie ingeleverd moest worden (12 juli) te weinig contact geweest met de docenten. Dit is juist de periode waarin het werkproces van de componisten en zangers dan plaatsvindt, en volgens Yo! Opera heeft dit nog geen plek binnen de conservatoria⁵. In de volgende editie van *De Operaflat* willen ze veel meer tijd steken in het begeleiden van het werkproces, waarin de composities tot stand komen. Heidweiller geeft verder aan dat hij tijdens de uitvoering op 3 november graag alle docenten had willen zien. ‘Er miste een groot aantal van hen’, zegt hij.

Driekwart van de docenten beoordeelt de informatievoorziening vanuit Yo! Opera als zeer positief en 20% als goed. Een docent geeft aan niet alle informatie te hebben gehad, omdat hij te laat betrokken raakte bij het project. Een andere docent heeft bepaalde informatie gemist tijdens de uitvoering: in de flat was geen informatie te vinden over de composities en de betrokkenen. Dit is volgens hem voor de studenten zang en compositie belangrijk om naamsbekendheid te krijgen. Alle docenten vinden dat er genoeg contact is

⁵ In de overeenkomst die ondertekend is door Yo! Opera Festival en de conservatoria staat onder de kop ‘bijdrage conservatorium’: ‘*De (hoofd)docent verzorgt vanuit conservatorium de begeleiding van de deelnemende studenten: Assistentie en coaching bij het schrijven van de compositie of het instuderen van de aria*’.

geweest tussen Yo! Opera en de conservatoria, maar één docent merkt op: 'Ik weet niet of dit van de andere kant ook zo is ervaren.'

Communicatie tussen studenten en docenten

De docenten hebben in de meeste gevallen de studenten geattendeerd op *De Operaflat* en de voorlichtingsbijeenkomst die door Anthony Heidweiller is gegeven op de conservatoria. Voor het merendeel van de studenten compositie was een compositie schrijven voor *De Operaflat* onderdeel van hun hoofdvak, waardoor er in deze gevallen regelmatig contact is geweest tussen student en docent. In andere gevallen hebben de componisten hun compositie geschreven zonder begeleiding van hun docenten. De hoeveelheid contact die de studenten zang hebben gehad met hun docent was voor het grootste deel afhankelijk van de behoefte van de zanger. Er is in alle gevallen ruimte gemaakt in de hoofdvaklessen van de zangers om te werken aan het stuk, indien de zanger hier zelf om vroeg. De zangers die geen ondersteuning gehad hebben op de conservatoria gaven aan hieraan geen behoefte te hebben. Zoals al eerder ter sprake is gekomen vindt geen van de studenten dat er voor dit project meer begeleiding had moeten zijn op de conservatoria: de ondersteuning door Yo! Opera wordt als voldoende beschouwd.

De Operaflat: werkproces en essentie

Voor de evaluatie van *De Operaflat* is het werkproces van de studenten nauwkeurig gevolgd. De verwachtingen en ervaringen van Yo! Opera, de studenten en docenten worden in deze paragraaf weergegeven. Een van de doelstellingen voor *De Operaflat* was 'het emanciperen van de zanger in het werkproces van het komen tot een compositie'. In deze paragraaf wordt daarom tevens nagegaan in hoeverre deze doelstelling gehaald is. Daarnaast wordt in bredere zin gekeken of de studenten de essentie van 'community opera' begrijpen. Ook wordt aandacht besteed aan de plaats van projecten als *De Operaflat* binnen de conservatoria. In hoeverre was *De Operaflat* onderdeel van het onderwijs op het conservatorium, en zou het voor de toekomst gewenst zijn om dergelijke projecten te integreren in het curriculum. Verder wordt ingegaan op de relevantie van het project: levert deelname aan *De Operaflat* volgens de studenten en docenten nieuwe perspectieven op het uitoefenen van het beroep en hebben de studenten iets geleerd van het project? Tot slot is aan de studenten gevraagd hoe tevreden zij zijn met hun eigen inzet voor *De Operaflat*. Omdat de mate van eigenaarschap van invloed is op de betrokkenheid bij het project, is als laatste nagegaan in hoeverre Yo! Opera, de studenten en docenten zich eigenaar voelen van *De Operaflat*.

Verwachtingen en ervaringen

Op de vraag wat Yo! Opera heeft willen bereiken met het project, antwoordt Heidweiller: 'Dat iedereen (kinderen, zangers, componisten, bewoners, docenten) zou inzien wat de kracht is van dit soort locatieprojecten. Het is belangrijk voor de emancipatie van jeugdopera, en van de studenten, kinderen en bewoners.'

Heidweiller had andere verwachtingen van de samenwerking tussen de zangers en componisten. Tijdens de eerste bijeenkomst en in brieven is volgens hem uitgelegd dat de

studenten compositie en zang samen zouden werken aan het tot stand komen van de compositie, maar dit is niet overgekomen. Wanneer de studenten gevraagd wordt te beschrijven wat er van hen verwacht wordt/werd⁶ tijdens het project, worden onder andere de volgende antwoorden gegeven: ‘De muziek instuderen en uitvoeren, ondersteund door regie’, ‘een zingbare ‘operaminuut’ schrijven en hierbij dichtbij de tekst blijven’, ‘muziek schrijven op teksten van kinderen en samenwerken met studenten zang van mijn conservatorium.’ Vijf studenten geven aan dat ze niet wisten wat ze moesten verwachten van het project, omdat ze daar in het begin een onduidelijk beeld van hadden. Ze ervaren het project achteraf veel grootser, spannender, leuker dan ze hadden verwacht, mede dankzij de goede begeleiding door Yo! Opera. Een andere student merkt juist op: ‘Anthony is eenduidig in zijn enthousiasme, hij weet goed wat hij wil. Hierdoor weet je zelf ook goed wat je kunt verwachten.’ Een aantal keer wordt ‘het kind het gevoel geven belangrijk te zijn’ genoemd, en daarnaast behoorden ‘enthousiasme’, ‘inzet’ en ‘een open houding’ tot de verwachtingen van de studenten.

Wanneer de verwachting van de studenten niet overeenkomt met hun ervaring, geldt dit grotendeels voor de inhoud van een van de verschillende bijeenkomsten. Deze worden benoemd in de paragrafen die specifiek gaan over de betreffende onderdelen. Slechts één student is teleurgesteld in het project als geheel, en meer specifiek in de diepgang van het project. Hij heeft eerder deelgenomen aan Yo! Opera projecten, waarin meer van zijn energie en concentratie gevraagd werd. ‘Daarna hadden we ook echt iets bereikt en had ik een ‘yes’ gevoel. Ik wil meer uit dit soort projecten halen.’

Heidweiller geeft aan dat de docenten in de eerste plaats studenten zouden voordragen. Ten tweede zouden ze een stimulerende rol spelen: het inspireren van de studenten en hun creativiteit tijdens het componeren en zingen. Verder zouden ze uitdragen dat het een serieus project is. Docenten zijn volgens hem belangrijk voor het slagen van het project; bijvoorbeeld door ervoor zorg te dragen dat de compositie er is, en dat het project onderdeel is van het lesprogramma. Van de docenten vindt 25% dat hun rol het werven van studenten was. 70% van de docenten heeft studenten geworven en begeleid en 5% wilde deze vraag niet beantwoorden. Het beeld dat de docenten hadden over de rol die ze zouden spelen, komt grotendeels overeen met hun ervaringen.

Emancipatie werkproces opera

Een van de doelstellingen van Anthony Heidweiller met *De Operaflat* heeft betrekking op het maakproces van opera. De componist zou idealiter niet langer op zichzelf een stuk schrijven, maar houdt rekening met zijn omgeving door hierop in te spelen. De musicus wordt geacht meer te zijn dan het medium dat de compositie uitdraagt. Dit betekent meedenken tijdens het schrijfproces, maar ook: voor de volle 100% achter het eindproduct staan en zich niet langer verschuilen achter componist, docent, etc.

Tijdens een tussentijdse bijeenkomst op de conservatoria in juni 2007 zegt Heidweiller over zijn manier van werken in een gezamenlijk maakproces: ‘Het werkproces gebeurt

⁶ De studenteninterviews vonden plaats tussen 29 oktober (regierepetities) en de week na de opvoering. Vandaar dat zowel toekomstige als verleden tijd gebruikt is.

met meerdere mensen en ik wil van anderen graag horen waarnaar ze op zoek zijn (bijvoorbeeld door informeel een avond te praten over wederzijdse interesses). Het is fantastisch als de zanger door het project een stap naar voren doet. Maar ook al wordt de zanger betrokken bij het proces, de componist houdt de regie in handen. Mijn werkwijze is als het ware blanco het gesprek in gaan met de zanger en vragen naar ideeën, met een duidelijk beeld waar ik zelf heen wil in de compositie.' Tijdens de gesprekken blijkt dat sommige compositiestudenten argwanend tegenover deze manier van werken staan. Ze lijken bang om hun ideeën in een vroeg stadium te delen met de zanger, omdat het hun nog niet volledig uitgewerkte idee op een ongewenste manier kan veranderen. Een student geeft aan dat hij daarom ook niet de stem van de zanger in zijn hoofd wil hebben: 'I did not hear the voice of the singer. In some way you have to be selfish. When I write I do not want to hear her voice in my mind. I want to have *my* picture, *my* view and in the end it's going to be fine because my idea is strong.' Een andere componist geeft aan dat de inbreng van de zanger komt bij de uitvoering: 'In the way she is performing the piece it will finally become her piece.'

Heidweiller benadrukt dat de angst dat anderen een idee onderuit halen geen reden mag zijn om niet te discussiëren. 'Het is moeilijk om ideeën van anderen in te passen. Maar je hoeft ook niet alles in te passen: de componist blijft eindverantwoordelijk en beslist. Het gaat niet zozeer om het samen schrijven, maar om de vraag *voor wie* schrijf je?' Na afloop van de gesprekken zegt Heidweiller: 'Ik wil musici emanciperen, dat ze verantwoordelijkheid nemen voor wat ze op het podium doen. Dat kan onwennig zijn voor de componist, maar is wel wezenlijk voor verandering.'

In de praktijk blijkt dat de studenten compositie in het overgrote deel van de gevallen de zangers slechts om minieme, stemtechnische informatie hebben gevraagd. Een componist antwoordt: 'Een sopraan is een sopraan.' De meeste componisten hebben hun compositie pas in het stadium van een eerste versie toegestuurd aan de zangers. Deze konden toen nog nagaan of het stuk voor hen zingbaar was. Treffend is in dit opzicht dat meer dan de helft van de ondervraagde componisten met klem antwoordt dat ze de zanger(s) voor wie ze de compositie geschreven hebben, hebben meegenomen tijdens het schrijfproces. In alle gevallen is deze betrokkenheid niet veel meer geweest dan het vragen naar het bereik en de technische mogelijkheden/grenzen van de zanger.

Opvallend is dat de meeste zangers aangeven dat deze passieve rol in het maakproces hen uitstekend bevalt. 'De componist moet schrijven. Verras mij maar,' zegt een zangeres hierover. Slechts in een enkel geval hoopt een zanger een eventuele volgende keer meer contact te hebben tijdens het maakproces. Welgeteld eenmaal zijn twee ondervraagde studenten zang actief betrokken geweest bij het maakproces van de compositie, door samen met de componist in eerste instantie ideeën op te doen voor melodieën en ritmes, en in een later stadium samen te schaven aan de compositie.

Essentie community art

Op de vraag of hij het idee heeft dat de studenten de essentie van community opera begrijpen na afloop van het project, antwoordt Heidweiller met een stellig nee! Heidweiller: 'De studenten hebben het traject van het werven van de huizen en het

werkproces met de kinderen niet meegekregen. Op een zaterdag in de deur staan en een stuk uitvoeren geeft hierin geen inzicht. Ze hebben wel kunnen snuffelen aan wat community opera is. We merkten in mei wel dat de studenten verwonderd en nieuwsgierig waren tijdens de ontmoeting met de kinderen. Dit heeft veel zangers geraakt.'

Bob Zimmerman is na afloop van het leiden van de eerste muzikale repetitiedag van mening dat met name de componisten nog weinig besef hebben van wat community opera inhoudt. Hij zegt: 'Er bestaat te weinig reflectie van de componisten op waar ze mee bezig zijn. Wat mij prikkelt is dat kennelijk in de begeleiding onvoldoende reflectie plaatsvindt. Composities zijn gebaseerd op persoonlijke opinies, maar op het moment dat je als componist deelneemt aan een project als dit, moet je als componist doorgronden wat je doet en waarom. De feitelijke gegevens mag je niet veronachtzamen: er wordt gewerkt met teksten van kinderen, voor een langskomend publiek. De componist is in deze situatie dubbel dienend aan deze partijen, die beide niet op gelijke voet staan met hem. Community opera wordt niet gemaakt voor de eigen interne kring! Het stoort mij dat het kind en het publiek uit beeld worden geduwd door de egocentrische houding van de componist, die daarmee zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid mist. Ook de reflectie van de docent ontbreekt: zelfs op een basaal niveau worden fouten gemaakt en is een lacune zichtbaar in ambachtelijkheid. Waar was de docent?! De studenten zitten in een leerproces, ik neem hen niets kwalijk, maar de docenten wel. Zeker als je ziet dat Yo! de studenten ongelooflijk probeert te helpen.'

De vier regisseurs die de regierepetities met de studenten hebben geleid verschillen voorafgaand aan de uitvoering van mening. Caspar Nieuwenhuis heeft niet specifiek nagedacht over de vraag of studenten de essentie van community opera begrijpen. Een combinatie van factoren maakt het volgens hem tot community art: 'De basis blijft hetzelfde als bij een toneelvoorstelling in de schouwburg, alleen werk je veel kleiner, dus hoef je niet zoveel te spelen met mimiek. De zangers kunnen hun spel juist naturel houden, maar dit is niet de eerste natuur van de meesten.' Nieuwenhuis probeert te vermijden om een etiket te plakken op wat community art in zou houden; hij wil gewoon een verhaal vertellen. Voor wat betreft het werken met de teksten van de kinderen vindt hij het belangrijk om deze niet te letterlijk te nemen, een neiging die volwassenen vaak hebben. Juist kinderen gebruiken volgens hem hun fantasie.

Giselle Vegter denkt dat de zangers de essentie van community opera begrijpen na de uitvoering. Volgens haar heeft het even geduurd voordat de studenten doorhadden waar het over ging, en ze heeft daar zelf een positieve bijdrage aan kunnen leveren, door de studenten dingen te laten doen die ze normaal niet doen. Ze heeft geprobeerd de zangers in de wereld van de kinderen te laten stappen, in hun fantasie, door middel van zingen. Vegter denkt dat de zangers tijdens de uitvoering een grote stap gaan maken, in het contact met het aanbellende publiek maar ook met de bewoners van de flat.

Peggy Olislaegers vindt dat het proces waarin de zangers zich bevinden in dit project nog niet ten einde is met de regierepetities; tot en met de uitvoering groeien de studenten nog. Pas na de zaterdag hebben ze een totaalervaring gehad met alle lagen die bij het project

horen. Olislaegers: 'De zangers kunnen dan zien wat ze aanspreekt, wat tegenviel of verwarrend was, wat de reactie was van het publiek, etcetera. Deze terugkoppeling is belangrijk.'

Daphne de Bruin vindt het belangrijk zich af te vragen voor wie het stuk van belang moet zijn: of dit nu is voor de bewoners, de makers of de uitvoerders. Ze zegt: 'Dit project is vooral van belang voor de bewoners, en de interactieve manier waarop dit wordt vormgegeven. Je geeft de bewoners iets dat ze anders niet zouden zien; je laat ze op een andere manier naar de werkelijkheid kijken, en hieraan plezier beleven.' De Bruin vindt dat het project voor de studenten geslaagd is als ze het hebben meegemaakt om een keer op een dergelijke manier op te treden.

Inbedding van het project op de conservatoria

Voor de negen conservatoria die deelnamen aan *De Operaflat* is nagegaan of het project onderdeel was van de conservatoriumstudie van de studenten. Slechts voor de compositiestudenten in Den Haag was het verplicht om deel te nemen aan het project. Alle overige studenten zijn gestimuleerd door hun docenten, of hebben meegedaan op eigen initiatief. In Rotterdam waren de studenten wel verplicht om aanwezig te zijn bij de informatiebijeenkomst die Heidweiller gaf, maar het was niet verplicht om deel te nemen. In veel gevallen is er ruimte vrijgemaakt binnen het hoofdvak compositie om te werken aan het operaatje voor *De Operaflat*. Een aantal studenten heeft helemaal zelfstandig aan hun compositie gewerkt, en geeft aan ook geen ondersteuning nodig te hebben gehad. Tweederde deel van de zangers heeft het stuk zelf meegenomen naar zangles, en de overige zangers vonden dit niet nodig. Een aantal conservatoria heeft studiepunten toegekend aan deelname aan het project, binnen het hoofdvak of als besteding van vrije ruimte of buitenschoolse activiteiten. Opvallend is dat enkele studenten niet wisten of ze studiepunten toegekend konden krijgen voor deelname aan *De Operaflat*.

Het lijkt de meeste studenten een goed idee om projecten zoals *De Operaflat* op te nemen in het curriculum op het conservatorium, maar dan wel als keuzevak. Want, zo vinden meerdere studenten, je moet meedoen vanuit enthousiasme. Een student doet de suggestie om de traditie op te bouwen om eerstejaars studenten de mogelijkheid te geven om mee te werken aan een project van Yo! Opera. Een zanger geeft aan dat projecten zoals *De Operaflat* je leert manieren te vinden om muziek naar de samenleving te brengen, omdat je dan met eigen ogen ziet wat het doet met mensen. Een ander merkt op dat het daadwerkelijk uitvoeren van de stukken de componisten dwingt om een stuk voor een bepaalde deadline ook echt af te krijgen. De studenten leren hiermee om te gaan met deadlines, iets dat voor studenten compositie niet altijd vanzelfsprekend lijkt te zijn.

Het ad hoc karakter van het project wordt door verschillende docenten genoemd als reden waarom het niet verstandig is om projecten zoals *De Operaflat* te integreren in het curriculum van conservatoriumstudenten. Ook de verscheidenheid in interesse van de studenten pleit tegen het maken van het project tot een verplicht onderdeel van het curriculum. De docenten geven allemaal aan dat er in principe ruimte is voor dergelijke projecten, maar dan als onderdeel van een (hoofd)vak of van stage- en beroepsoriëntatieopdrachten. Veel docenten hechten aan een flexibele invulling van het

curriculum en vinden dat je dergelijke projecten dan ook niet kunt plannen. Maar je kunt er wel aandacht aan besteden. Een docent wil in het nieuw op te zetten curriculum van zijn school 'community art' projecten gaan integreren.

Beroepsmogelijkheden

Iets meer dan de helft van de studenten geeft aan dat *De Operaflat* geen nieuwe perspectieven op het uitoefenen van het beroep heeft gegeven. Drie studenten geven aan dat dit te maken heeft met hun eerdere ervaring met community art projecten. Veertig procent van de studenten heeft wel een verandering ervaren en zegt dat het hen ideeën heeft gegeven over dat je ook zelf projectjes op kunt zetten met scholen. Het opent je blik voor wat er mogelijk is. Een student: 'Ik merk dat ik het zingen in combinatie met theaterspel heel erg leuk vind.'

Het grootste deel van de docenten vindt projecten zoals *De Operaflat* heel belangrijk voor studenten, met het oog op een toekomstig beroep. De volgende opmerkingen worden onder andere gemaakt: 'Het levert nieuwe beroepsmogelijkheden op en het doet een groot beroep op de artistieke mogelijkheden en inventiviteit van de studenten.' Een andere docent: 'Community art biedt voor zover mij bekend nog geen werkveld waar getrainde musici instromen. Het zou heel goed zijn als dat werkveld ontstaat en groeit; conservatoria zouden daar een belangrijke rol in kunnen spelen. Naar mijn mening is het daarbij van groot belang dat de 'traditionele conservatoria' het belang van community art inzien én dat community art het belang en karakter van de traditionele conservatoriumopleiding, met zijn ver doorgevoerde specialisatie op hoog niveau, inzielt. Alleen dan kan een positieve wederzijdse inspiratie groeien die tot resultaten leidt.' En verder: 'Ook de samenwerking met componist, tekstschrijvers en in dit geval met een regisseur is belangrijk. En het zelf vinden van oplossingen voor dingen die te maken hebben met presentatie op locatie.'

Leermomenten

Alle studenten geven aan iets geleerd te hebben van het project. Omgang en contact maken met het publiek worden regelmatig genoemd. Ook het acteren, en in meer specifieke zin het werken met emoties en improvisatie zijn leermomenten geweest voor de studenten zang en compositie. Een aantal componisten geeft aan dat het schrijven voor en omgaan met zangers ook een nieuwe ervaring is, waarvan ze in de toekomst profijt zullen hebben. Een aantal in het oog springende opmerkingen: 'Ik leer hier veel meer dan wanneer ik vijf extra stukken voor mijn hoofdvak zou instuderen.' 'Het roept vragen op, bijvoorbeeld over onze samenleving. Ook leerde ik dat opera niet melodramatisch hoeft te zijn, dat je het erg naturel kunt houden in deze setting.' 'Ik denk dat je als musicus moet zorgen dat het publiek op het puntje van zijn stoel zit, dat je ze niet achterover moet laten leunen. Door deze opzet was het publiek echt betrokken, ze konden zich niet verschuilen en dat levert een heel bijzondere spanning op.'

Inzet en eigenaarschap

Yo! Opera is te spreken over de inzet van alle studenten zang. 'In de aanlooffase verliep alles langzaam,' zegt Heidweiller, 'maar uiteindelijk vind ik de inzet van de studenten zang goed.' De inzet van de compositiestudenten verschilt volgens hem nogal.

‘Sommigen zijn betrokken, anderen hebben we na de beginfase niet meer gezien.’ Hij vindt dit moeilijk grijpbaar.

Driekwart van alle studenten beoordeelt de eigen inzet met ‘goed’. De meeste studenten vinden dat ze genoeg tijd gestoken hebben in repetities, en vinden hun aanwezigheid op de bijeenkomsten van Yo! Opera goed. Een aantal studenten geeft aan dat ze in beginsel niet zo enthousiast was over het project, maar dat dit beeld veranderd is tijdens de regierepetities. Zes studenten (evenveel componisten als zangers) vinden dat hun inzet beter had gekund, door tijdgebrek of door gebrek aan uitdaging/interesse. Een van hen vindt dat zijn inzet nog geen 10% was van wat hij zou kunnen.

Heidweiller vindt dat de verschillende partijen meer eigenaar moeten worden van het project. ‘Doordat alles zo vanuit ons komt, heb ik soms twijfels. Dan vraag ik me af, kunnen we ook iets terug krijgen? Maar ik merk dat dat tijd nodig heeft in dit soort projecten.’ Hij vindt het belangrijk voor een volgende keer dat iedereen iets waardevols kwijt kan, en dat er een verandering plaatsvindt binnen de conservatoria. ‘Pas als mensen vertrouwd raken met het concept, worden mensen eigenaar en is er sprake van dialoog. Continuïteit is daarom belangrijk.’

Veel studenten ervaren geen gevoel van eigenaarschap, omdat ze slechts een klein deel van het geheel vormen. Voor de componisten speelt de lengte van 1 minuut van de compositie hierbij ook nog mee. Ook voor zangers voelen zich soms niet echt verantwoordelijk voor het project door omdat ze een deel van het geheel zijn: ‘Als ik ziek zou worden, zou iemand anders mij zo kunnen vervangen.’ Het feit dat kinderen een belangrijke rol spelen in het project, maakt dat sommige studenten zich eigenaar voelen van het project, in die zin dat ‘je het niet kunt maken tegenover het kind om af te haken.’ Slechts een student geeft aan een gevoel van eigenaarschap te hebben ‘omdat ik wil dat wat wij doen goed wordt.’

De conservatoriumdocenten vinden dat ze slechts een kleine rol gespeeld hebben in het project, vooral op het vlak van het stimuleren en begeleiden van de studenten. Sommige docenten menen dat hun rol hierdoor onbelangrijk was, terwijl andere vinden dat ze een betekenisvolle bijdrage hebben kunnen leveren. Een paar reacties: ‘Ik heb ze geholpen bij het vinden van een eigen muzikale en theatrale energie en bij het verder ontwikkelen van hun muzikale en vocale vaardigheden in het repertoire voor het project,’ en: ‘Ik heb meegekeken, geluisterd, geadviseerd. Sommigen vonden het heel leuk dat ik ben komen kijken in de flat. Ik vind het zelf vanzelfsprekend dat ik aanwezig ben bij wat de studenten doen.’ Een aantal docenten vertelt dat hun coachende rol niet veel verschilt van het dagelijkse begeleiden van studenten bij het componeren/zingen.

De meningen verschillen over de vraag of de studenten ondersteuning nodig hadden van het conservatorium voor dit project. Sommige docenten vinden dat de studenten geen praktische ondersteuning nodig hadden, en dat het juist de bedoeling was dat ze op eigen kracht deelnamen. Anderen benadrukken dat dit afhankelijk is van de student zelf, of vinden de begeleiding op het conservatorium van groot belang: ‘Het is belangrijk voor de student om een coach te hebben, die hem in samenspraak ook begeleidt in dit soort

projecten.’ De helft van de docenten is aanwezig geweest bij de uitvoering van *De Operaflat*. Zij zijn erg te spreken over het project, en over het enthousiasme van zowel uitvoerders als publiek: ‘Het project had allure, er gebeurde echt iets.’ Een aantal docenten geeft wel aan dat de kwaliteit van de operaatjes erg verschilt. Ook vindt men het jammer dat het zo weinig bezocht is, in relatie tot de hoeveelheid tijd die erin gestoken is. De docenten die verhinderd waren konden niet aanwezig zijn door overvolle agenda’s of ziekte.

4. Conclusie en discussie

Hoe is *De Operaflat* gewaardeerd door Yo! Opera, de studenten zang en compositie en hun docenten?

Met een gemiddeld cijfer van respectievelijk 8,5, 8,5 en 8,8 werd *De Operaflat* zeer hoog gewaardeerd door alle partijen. De negatieve respons die wordt gegeven heeft vooral betrekking op de tijdsindeling en tijdsbesteding. Wat betreft het eerste heeft Yo! Opera zelf ook al opgemerkt dat een volgende keer gestreefd zou kunnen worden naar een projectperiode zonder zomervakantie. Dit geeft een minder gefragmenteerd project en draagt waarschijnlijk bij aan een hogere betrokkenheid van de studenten. Ten tweede de grote hoeveelheid tijd die de studenten besteed hebben aan het project: dat de betrokkenheid van de componisten niet is zoals Yo! Opera verwacht had, zou te maken kunnen hebben met het feit dat de componisten veel tijd geïnvesteerd hebben in een compositie die maar 1 minuut mocht duren. Voor een volgende editie zou duidelijker uitgelegd mogen worden waarin voor de componisten de uitdaging ligt bij het schrijven van een miniatuur: dit brengt heel andere vaardigheden met zich mee dan het schrijven van een langere compositie. Een aanvullende overweging zou kunnen zijn om in een volgende *Operaflat* minder componisten meerdere composities te laten schrijven, bijvoorbeeld gerelateerd aan een thema. Hiermee kunnen de componisten meer creativiteit kwijt, en wordt in verhouding meer tijd besteed aan hun stukken tijdens repetities. Dit zou kunnen leiden tot een groter gevoel van eigenaarschap en een grotere betrokkenheid. Zoals gebleken is voelden de meeste zangers zich ook niet echt verantwoordelijk voor het project, omdat ze ieder een klein deel van het geheel vormden: 'Als ik ziek zou worden, zou iemand anders mij zo kunnen vervangen.' Door de studenten meer inbreng te geven in het maakproces zelf, zou een groter gevoel van *eigenaarschap* kunnen ontstaan, zelfs wanneer hun aandeel in de uitvoering van het project even groot blijft.

Het 'vocaal signaal' (in dit geval een korte vocale compositie zonder tekst), dat één keer per uur gezamenlijk door alle zangers en aanwezigen in de flat gezongen werd, is een onderdeel van *De Operaflat* dat wellicht beter kan worden uitgewerkt. De compositie mag in de eerste plaats een duidelijkere connectie hebben met de inhoud van *De Operaflat*. Het idee dat oorspronkelijk in het projectplan genoemd stond om alle namen van de bewoners in de compositie te verwerken zou nuttig kunnen zijn. Verder zou bij binnenkomst van de flat een papier uitgedeeld kunnen worden aan de bezoekers, met daarop de muziek van het 'vocaal signaal' en de bedoeling hiervan. De andere kant van het papier zou gebruikt kunnen worden voor het noemen van de titels van de composities en van alle studenten en kinderen die hebben meegewerkt aan het project. Op deze manier wordt ook tegemoet gekomen aan de (terechte) wens van een docent om deze informatie beschikbaar te stellen.

De lunch met de basisschoolleerlingen op 11 mei is door een aanzienlijk deel van de studenten als ongemakkelijk ervaren. Daarom zou een volgende keer gezocht kunnen worden naar een nieuwe invulling van dit onderdeel. De suggestie van een student om in

koppels een speurtocht met relevante vragen te lopen of ‘iets sportiefs’ op te zetten is een eerste stap.

Uit de evaluatie van de inhoud van de workshops in mei kwam naar voren dat een derde deel van de componisten de workshops als negatief hebben ervaren. Dit zou kunnen duiden op het ontbreken van een zinvolle leerervaring voor de componisten. Uit de ervaring van het lectoraat blijkt dat *zinvol leren* belangrijk is: de workshops moeten aansluiten bij waarvoor de studenten worden opgeleid. De ontevredenheid van de componisten kan te maken hebben met het feit dat ze de inhoud van de workshop onvoldoende konden integreren in hun componist-zijn. Voor het vormgeven van een toekomstige workshop zou meer gefocust kunnen worden op de vraag hoe je de componisten nieuwe vaardigheden kunt aanleren, die ze in de volle breedte kunnen benutten voor hun identiteit als componist. Het is denkbaar in overeenstemming met Yo! Opera om de zangers en componisten samen te laten deelnemen aan één workshop in plaats van twee aparte. Tijdens de workshop zou uitwerking gegeven kunnen worden aan het doel om het werkproces te emanciperen. Een voorstel hiervoor is te vinden onder de kop ‘emancipatie werkproces’.

Hoewel 60% van de studenten de muzikale repetities positief waardeerde, heeft een kwart van de studenten deze negatief beoordeeld. De meeste studenten vinden dat de muzikale repetities nodig zijn, maar leveren vooral commentaar op de manier waarop Bob Zimmerman vorm heeft gegeven aan de repetities: te streng beoordelend. Het zou kunnen dat de verwachtingen van de studenten hiermee verband houden: Zimmerman heeft niet alleen sec muzikale aanwijzingen gegeven aan de zangers en componisten, maar daagde hen ook uit om na te denken waarom ze bepaalde keuzes hebben gemaakt. Het kan de studenten hebben afgeschrikt als ze deze kritische reflectie niet hadden verwacht. Voor een volgende editie kan het de moeite waard zijn om dergelijke vragen op te nemen in een ‘reflectieworkshop’, waarover meer staat geschreven onder de kop ‘emancipatie werkproces’. Verder was merkbaar dat Zimmerman gedurende de repetities gefrustreerd raakte over de manier waarop de componisten vorm gaven aan hun composities, zonder in zijn ogen voldoende rekening te houden met de betrokkenen (kinderen, onervaren publiek). Ook het idee dat de studenten onvoldoende reflectief ondersteund zijn door hun docenten was voor hem hiermee verbonden. Het gevaar kan dan ontstaan dat iets dergelijks op de studenten wordt geprojecteerd. Dat leek de tweede dag het geval, hoewel Zimmerman zich overigens zelf bewust was van het feit dat de studenten in een leerproces zaten. Het is zinnig om de componisten te confronteren met een slordige houding, bijvoorbeeld wanneer muzikale leestekens ontbreken of inconsequent worden gebruikt. Echter, als het gaat om het ontbreken van een aansluiting van de compositie op in dit geval het libretto van een basisschoolleerling en een nieuwe publieksgroep, dan moet de student de kans krijgen te leren van zijn fouten. Voor de meeste componisten is het schrijven in een community art setting geen dagelijks werk.

De regiorepetities zijn unaniem positief beoordeeld. Het was opvallend om te zien dat elke regisseur met zijn/haar eigen expertise en op eigen wijze de studenten wist te inspireren. Vanuit de ervaring van het lectoraat is gebleken dat de kwaliteit van de coaching erg belangrijk is. In dit project waarin ‘niet-formeel leren’ in de vorm van

workshops centraal staat, is de *coach* (workshopleider) degene die inzicht moet hebben waar de student in zijn/haar proces staat, welke volgende stappen genomen kunnen worden en hoe hij/zij de studenten daartoe brengt door de juiste vragen te stellen of suggesties aan te reiken. Verschillende regisseurs werkten tijdens de repetities al met dergelijke vragen. Voor een volgende keer zou aan de manier van coachen volgens bovenstaand concept specifiek aandacht kunnen worden besteed.

Verder zouden opvallende aanwijzingen van de verschillende regisseurs gebundeld kunnen worden om de student een aantal algemene vaardigheden aan te leren, op deze manier uitstijgend boven de kennis van de individuele regisseur. Deze vaardigheden zouden onder meer tekstanalyse, het aanbrengen van lagen in het personage en het op verschillende manieren omgaan met de ruimte waarover men beschikt kunnen zijn. Door na te denken over een 'standaardset', zou Yo! Opera (in samenwerking met de regisseurs) bij zichzelf kunnen nagaan wat de essentie van de workshop voor de studenten zou moeten zijn.

Hoe is de communicatie verlopen tussen Yo! Opera, de studenten zang en compositie en hun docenten?

Volgens de studenten en docenten is de communicatie met Yo! Opera zeer effectief verlopen. Beide partijen hebben alle informatie ontvangen die ze nodig hadden en zijn tevreden over de hoeveelheid informatie. De studenten en docenten zijn ook erg tevreden met de hoeveelheid onderling contact. Yo! Opera zelf had achteraf gezien graag meer contact gehad met de studenten en conservatoria tijdens het werkproces (periode tussen mei en juli). Het lijkt in ieder geval goed om dit proces buiten de zomervakantie te houden, zoals eerder al is opgemerkt. Verder lijkt het inderdaad een verbetering om tijdens deze essentiële fase van het project meer contact te houden met de studenten en docenten. De vraag die van belang is voor Yo! Opera is of ze wil dat deze fase zich op de conservatoria afspeelt, bijvoorbeeld door docenten van een aantal conservatoria in te zetten als workshopleider, of met behulp van centraal georganiseerde workshops.

Heidweiller heeft verschillende keren opgemerkt dat er volgens hem een verandering in houding plaats zou moeten vinden binnen de conservatoria in relatie tot community art. Als inbedding van het werkproces in de conservatoria van belang is voor Yo! Opera, dan dient ook te worden uitgedragen wat er van de conservatoria verwacht wordt in een project, concreter dan in bewoordingen als 'assistentie en coaching bij het schrijven van de compositie of het instuderen van de aria'. De betrokken docenten bij het huidige project menen grotendeels dat zij gedaan hebben wat er van hen gevraagd is. Het grootste gedeelte van de docenten heeft verder aangegeven projecten zoals *De Operaflat* heel belangrijk te vinden voor studenten, met het oog op een toekomstig beroep. Alle docenten gaven ook aan dat er ruimte is binnen het bestaande curriculum om te besteden aan project zoals *De Operaflat*. Er lijkt dus goodwill te bestaan in de conservatoria om mee te werken aan dergelijke community art projecten.

Mocht Yo! Opera een volgende keer een groter aandeel van de conservatoria zelf willen bewerkstelligen met een project als *De Operaflat*, dan is een heldere dialoog van belang. Hiermee wordt ten eerste voorkomen dat de docenten een andere verwachting hebben van hun aandeel in het project dan Yo! Opera, en ten tweede kan door het vragen van een grotere bijdrage een gevoel van eigenaarschap toenemen.

In hoeverre draagt het project bij aan de emancipatie van het maakproces van opera enerzijds, en aan het besef van de essentie van ‘community opera’ door de studenten anderzijds?

Emancipatie werkproces

Een van de doelstellingen van Anthony Heidweiller met *De Operaflat* heeft betrekking gehad op het maakproces van opera. Hij wilde de studenten leren dat je als zanger ook maker en autonoom bent, en meer dan alleen de ‘uitvoerder’ van wat anderen bedacht hebben. De zangers en componisten zouden beide een actieve rol gespeeld moeten hebben in het schrijf- en maakproces van de operaatjes.

Uit de evaluatie komt naar voren dat verschillende compositiestudenten onwennig staan tegenover het meenemen van de zanger voor wie ze het stuk schrijven tijdens het maakproces. Uit onderzoek van het lectoraat blijkt dat deze houding redelijk uitzonderlijk is: het merendeel van de componisten wil normaliter weten voor wie ze schrijft en wil hier ook naartoe schrijven. Ook komt het vaak voor dat componisten om bepaalde artistieke redenen specifiek een compositie willen schrijven voor een bepaalde uitvoerder. Blijkbaar is dit nog weinig gebeurd bij dat deel van de *Operaflat*-componisten dat onwennig staat tegenover het een plaats geven aan de zanger in het maakproces. Het is belangrijk om in een vervolgeditie aandacht te besteden aan de interactie tussen de componisten en zangers, mede door duidelijke afspraken te maken met de conservatoria.

Het feit dat gebleken is dat de componisten ‘argwanend’ en de zangers ‘onverschillig’ tegenover een gezamenlijk maakproces staan (De componist moet schrijven, verras mij maar), verklaart slechts ten dele waarom de zangers geen actievere rol hebben gespeeld in het komen tot de uiteindelijke operaatjes. De grootste verklaring zou te vinden kunnen zijn in de opzet van het project en de communicatie hierover. Om met het laatste te beginnen: Heidweiller heeft tijdens de eerste bijeenkomst en tijdens de bijeenkomst in mei mondeling uitgelegd dat in het werkproces zowel de componisten als de zangers een actieve rol behoorden te spelen. In de projectomschrijving van *De Operaflat* wordt de algemene doelstelling ‘Stimuleren van collectieve maakprocessen in de opera’ genoemd, maar niet verder uitgewerkt. Dit zou kunnen doelen op het betrekken van zangers bij het maakproces, maar ook op het betrekken van basisschoolleerlingen en flatbewoners bij het project.

Als in een volgende editie van *De Operaflat* ‘de emancipatie van het maakproces van opera’ weer tot kerndoelstelling van het project wordt gemaakt, lijkt het in de eerste plaats goed om dit duidelijker naar voren te brengen in de communicatie met alle betreffende partijen. Gedacht zou bijvoorbeeld kunnen worden aan het organiseren van

‘taster workshops’, waarin de betrokken docenten en studenten samen met de workshopleiders aan het werk gaan als start van het project. Van daaruit kan de *dialogoog* gezocht worden, waarin wederzijdse verwachtingen worden uitgesproken en waaruit afspraken tussen Yo! Opera en de andere betrokkenen voortvloeien. Deze kunnen in een formele overeenkomst bevestigd worden. Uit onderzoek van het lectoraat is gebleken dat het begrijpen van de essentie van een project ontstaat door op deze manier eerst samen aan de slag te gaan.

Ten tweede zou de opzet van *De Operaflat* aangepast kunnen worden door, zoals al eerder genoemd, het maakproces zelf een duidelijkere rol te geven in het project. De studenten compositie hebben tijdens het schrijven van de operaatjes in de meeste gevallen op de conservatoria ondersteuning gekregen, indien gewenst, van hun docenten compositie, maar Yo! Opera is zelf niet betrokken geweest bij het op muziek zetten van de teksten. Regisseur Giselle Vegter geeft een mooi voorbeeld van een mogelijk toekomstig werkproces: laat de muziek tijdens een workshop al improviserend creëren door de zanger(s), componist en regisseur samen. Hierbij wordt tegelijkertijd tegemoet gekomen aan de wens van meerdere regisseurs om al in een vroeger stadium betrokken te zijn bij het werkproces. De ‘kaders’, waarover Heidweiller spreekt, zouden inderdaad het uitgangspunt kunnen vormen waarbinnen de studenten de vrijheid krijgen om vrij en creatief te werken. Het is de overweging waard om van tevoren na te denken over het gebruiken van thema’s, zoals een docent suggereert, om thematische en muzikale eenvormigheid tegen te gaan.

Heidweiller geeft tijdens een interview na afloop van het project aan dat ‘*iedereen nu snapt waar we het over hebben*’ in relatie tot het gezamenlijke maakproces. Gezien de reacties van de zangers en componisten, zou dit beeld mogelijk aangepast moeten worden. Immers, met de emancipatie van de rol van de zanger is een omslag in denken gemoeid van de componisten en zangers. En ook van de conservatoria zelf, als beoogd wordt om deze nieuwe manier van denken op grotere dan projectschaal te verspreiden. Voor een volgend project zou daarom de rol van *reflectie* moeten worden uitgediept: laat de studenten nadenken ‘waarom ze de dingen doen zoals ze ze doen’. Gedurende de muzikale repetities van Bob Zimmerman zijn deze vragen zeer zeker al gesteld aan de componisten: waarom maken de componisten bepaalde keuzes (niet)? Voor de studenten zang zou reflectie op hun rol als zanger specifiek benadrukt kunnen worden: wil je je als zanger alleen bezig houden met de interpretatie en uitvoering van muziek, of wil je zelf een actievere rol spelen in het maakproces? Voer je een muziekstuk uit, omdat je hier zelf achter staat, of omdat je gevraagd bent door een docent/componist/dirigent? Dit zorgt ervoor dat de vaardigheden die de studenten opdoen ook wordt omgezet in kennis. Het verdient aanbeveling om tijdens het werkproces een reflectieworkshop te organiseren, en hiermee tevens af te sluiten aan het eind van het project. Uit de ervaring van het lectoraat is gebleken dat het belangrijk is voor de studenten om eerst iets te doen (of te zien/ervaren) en dit dan pas in een context te plaatsen. Reflectie vooraf blijkt veel minder effectief en wekt vooral veel onbegrip bij de betrokkenen. Het achteraf benoemen van leermomenten door de student kan onderdeel uitmaken van de reflectie.

Essentie community opera

Begrijpen de jonge zangers en componisten de essentie van ‘community opera’, nu ze hebben deelgenomen aan *De Operaflat*? Het is lastig te beoordelen in welke mate de waarden die ten grondslag liggen aan ‘community opera’ op de studenten zijn overgekomen. De studenten die aanwezig waren tijdens de kennismakingsbijeenkomst op 11 mei hebben contact gelegd met de basisschoolleerlingen die voor hen een libretto hadden geschreven. De zangers hebben in hun deuropening talloze malen bezoekers getroffen, die ieder op hun eigen wijze reageerden op de korte operaatjes die zich vlak voor hun neus afspeelden. De studenten hebben nagedacht over de tekstinterpretatie en over het gebruik van ruimte. De componisten werd gevraagd na te denken waarom ze hun stuk op een bepaalde wijze gecomponeerd hebben. Bij elkaar hebben de studenten hiermee veel kleine stukjes kunnen ervaren van het grotere geheel ‘community opera’.

Natuurlijk bestaat het hele project uit veel meer stappen dan welke de studenten hebben meegekregen: Heidweiller merkt terecht op dat er een hele fase aan vooraf is gegaan voor het werven van de ‘deuren’ en het schrijven van de libretti door de kinderen. Uit de interviews blijkt dat de studenten door de ervaring die ze hebben opgedaan met *De Operaflat* een beter zicht hebben op de mogelijkheden van dergelijke projecten en de rol die zijzelf daarbinnen zouden kunnen spelen. Niet voor niets geven alle studenten aan iets geleerd te hebben van het project, en vindt bijna de helft van de studenten dat het project hun een nieuwe kijk gegeven heeft op beroepsmogelijkheden. Het is bemoedigend dat studenten zich aangemoedigd voelen om in de toekomst zelf educatieve projecten op te gaan zetten. Alleen hierom al mag dit ‘community opera’ project zeer geslaagd genoemd worden.

Punten van aanbeveling

Samengevat brengt de evaluatie de volgende punten van aanbeveling naar voren:

- Breng duidelijker naar voren wat de kerndoelstelling van het project is;
- Organiseer taster workshops, waarin de betrokken docenten en studenten samen met de workshopleiders aan het werk gaan als start van het project. Van daaruit kan de dialoog gezocht worden, waarin verwachtingen worden uitgesproken en waaruit afspraken tussen Yo! Opera en de andere betrokkenen voortvloeien.
- Geef reflectie een rol in het project; de student moet inzicht verwerven in het waarom van de dingen die hij/zij doet, de beslissingen die hij/zij neemt in het proces; leerresultaten worden daardoor beter zichtbaar, hetgeen de motivatie verhoogt.
- Creëer een groter gevoel van eigenaarschap bij de studenten door ze meer eigen inbreng te geven en geef het maakproces een duidelijkere rol in het project; Maak duidelijk waarin voor de componisten de uitdaging ligt bij het schrijven van een miniatuur en laat hen en de zangers meer dingen samen doen. Een aanvullende mogelijkheid is om minder componisten meer composities voor hun rekening te laten nemen;
- Aandacht voor de kwaliteit van de coaching is belangrijk voor het begeleiden van de student in zijn/haar proces; zorg voor adequate begeleiding in het

totstandkomingsproces. Coaches dienen op de hoogte te zijn wat er van de student verlangd wordt en bereid te zijn de student te helpen.

- Houd meer contact met de studenten en docenten tijdens het werkproces. Zorg daarbij voor een concretere beschrijving van de rol van de conservatoria; Bundel de expertise van de regisseurs, om een ‘set van algemene vaardigheden’ samen te stellen.
- Zorg voor workshops waarin ‘zinnig leren’ wordt nagestreefd. Als je workshops aanbiedt moet de inhoud ervan gerelateerd zijn aan waarvoor de student wordt opgeleid (er moet sprake zijn van een wezenlijke toevoeging, die zinvol is voor de student als zanger, componist in opleiding);
- Kies voor een projectperiode zonder zomervakantie;
- Verbind het ‘vocaal signaal’ meer met de inhoud van *De Operaflat*;
- Zoek een nieuwe invulling voor het eerste contact (‘de lunch’) met de basisschoolleerlingen.

5. Literatuur

Baarda, D., De Goede, M. & Teunissen, J. (1998). *Basisboek kwalitatief onderzoek: praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Houten: Stenfert Kroese

Howitt, D. en Cremer, D. (2007). *Methoden en technieken in de psychologie*. Amsterdam: Pearson Education Benelux B.V.

Appendix 1. Diepte-interview studenten

Waardering

- Kun je beschrijven wat je vond van:
 - a) de improvisatieworkshops + lunchafspraak met kind
 - b) de muzikale repetities met Bob Zimmerman
 - c) de regiorepetities
 - d) (indien van toepassing) de uitvoering op 3 november

- Van een schaal 1-10 hoe geslaagd vond je het project? Waarom dit cijfer?
- Wat vond je van de informatievoorziening en begeleiding vanuit Yo!? Is er informatie die je eerder in het project had willen hebben, of die je hebt gemist? Had je meer/minder contact willen hebben met Yo!? Waarom?
- Wat voor cijfer geef je Yo! voor de organisatie van het project? Waarom?
- Zou je een volgende keer weer deelnemen aan een community art project? Waarom (niet)?

Verwachtingen en ervaringen

- Kun je een beschrijving geven van wat er van jou verwacht werd tijdens het project?
- Klopte het beeld dat je van tevoren had met het uiteindelijke resultaat? Waren er onderdelen tijdens het proces die je van tevoren anders had verwacht? Zo ja, hoe ben je hiermee omgegaan? Heb je het gevoel dat je 'je ei kwijt kon' tijdens het proces?

Inzet en eigenaarschap

- In hoeverre ervaar je een gevoel van 'eigenaarschap' voor het proces?
- Ben je elke repetitie geweest?
- Wat vind je van je eigen inzet? Heb je er genoeg tijd ingestoken (Had je genoeg tijd)? Had je al ervaring met dergelijke projecten? (Denk je dat je het project anders ervaren had als je meer ervaring zou hebben? Hoe dan?)

Samenwerking / Emancipatie maakproces

- Hoe is de samenwerking verlopen met de student zang/compositie? Wat had je anders willen zien? Wat zou een volgende keer beter kunnen? Zanger: vind je dat je genoeg betrokken bent bij het maakproces?
- Compositie: heb je specifiek nagedacht over een aansluiting van je compositie op de zanger en het publiek waarvoor je het stuk geschreven hebt? Zo ja, hoe kwam dit tot uitdrukking?

Inbedding van het project op de conservatoria

- In hoeverre was het project onderdeel van het onderwijs op het conservatorium? Heb je genoeg ondersteuning gekregen van docenten? Zijn er onderdelen die de docenten beter hadden kunnen begeleiden? Had je van andere partijen ondersteuning willen hebben (andere docenten, andere workshops)?
- Vind je dat dit soort projecten onderdeel zouden moeten worden van het curriculum (al dan niet als keuzevak)?

Beroepsmogelijkheden

- Heeft dit project je kijk op beroepsmogelijkheden veranderd? Zo ja, in welk opzicht?

Leermomenten

- Wat heb je geleerd van het project?
- Wil je nog iets toevoegen?

Bedankt voor je medewerking!!!

Appendix 2. Enquête studenten na afloop

1. Kun je beschrijven wat je vond van:

- e) de improvisatieworkshops + lunchafspraak met kind
- f) de muzikale repetities met Bob Zimmerman
- g) de regiorepetities

2. Heb je tips wat hierbij een volgende keer beter / anders zou kunnen?

3. Ben je op alle bijeenkomsten / repetities aanwezig geweest? Zo nee, wat was de reden?

4. Hoe is de samenwerking verlopen met de student zang/compositie? Wat zou een volgende keer beter / anders kunnen?

5. Componisten: heb je specifiek nagedacht over een aansluiting van je compositie op de zanger en het publiek waarvoor je het stuk geschreven hebt? Zo ja, hoe kwam dit tot uitdrukking?

6. Heeft dit project je kijk op beroepsmogelijkheden veranderd? Zo ja, in welk opzicht?

7. Wat heb je geleerd van het project?

8. Zou je een volgende keer weer deelnemen aan een project van Yo! Opera?
Waarom (niet)?

9. Wat voor cijfer (1-10) geef je Yo! Opera voor de organisatie van het project? Waarom? Wat zou een volgende keer beter kunnen?

10. Op een schaal van 1-10 hoe geslaagd vond je het project? Waarom dit cijfer? Wat zou een volgende keer beter kunnen?

Bedankt voor je medewerking!!!

Appendix 3. Enquête docenten

- Kunt u een beschrijving geven van wat er van u verwacht werd tijdens het project? Klopte het beeld dat u van tevoren kreeg geschetst door Yo! Opera met uw ervaringen?
- In hoeverre was het project onderdeel van het onderwijs op het conservatorium? Hoeveel ruimte is er in het curriculum om te besteden aan dergelijke community art projecten?
- Zou u het goed vinden om community art projecten te integreren in het curriculum van conservatoriumstudenten? Waarom (niet)?
- Hoe belangrijk zijn dergelijke projecten voor studenten, met het oog op een toekomstig beroep?
- In hoeverre heeft u het gevoel dat u een belangrijke bijdrage hebt geleverd aan het verloop van het project?
- Hoe is de begeleiding van de studenten op het conservatorium verlopen? Heeft u het idee dat de studenten ondersteuning nodig hadden van het conservatorium voor dit project? Waarom wel/niet? Wat zou een volgende keer beter kunnen?
- Wat vond u van de informatievoorziening vanuit Yo!?
- Is er informatie die u eerder in het project had willen hebben, of die u hebt gemist?

- Heeft u het gevoel dat er genoeg contact geweest is tussen Yo! Opera en de conservatoria? Kunt u dit uitleggen?
- Bent u aanwezig geweest in de flat op 3 november? Zo ja, wat vond u ervan?
- Van een schaal 1-10 hoe geslaagd vond u het project? Waarom dit cijfer?
- Zou u studenten een volgende keer weer aansporen om mee te werken aan een dergelijk project? Waarom (niet)?

Bedankt voor uw medewerking!!!

Appendix 4. Interview regisseurs

- Hoe is het gegaan vandaag?
- Wat waren je verwachtingen? In hoeverre kwam dit overeen met je ervaringen?
- Wat vond je van de begeleiding vanuit Yo! Opera? Waren er onderdelen die beter voorbereid/begeleid hadden kunnen worden?
- Heb je het idee dat de studenten de essentie van ‘community opera’ begrijpen? Waaraan ligt dit volgens jou?

Bedankt voor je medewerking!!!

Appendix 5. Interview Yo! Opera

- Hoe vind je dat het project is verlopen?
- Wat heb je willen bereiken met het project? (mentaliteitsverandering?)
- Heb je je verwachtingen tijdens het verloop van het project bijgesteld?

- Welke rol zouden de docenten spelen in het project?
- In hoeverre is er sprake geweest van contact met de docenten zang en compositie? Hoe is die samenwerking verlopen? Heb je het gevoel dat er genoeg contact geweest is? Hoe tevreden ben je met de inzet van de docenten?

- Heb je het idee dat de studenten de essentie van ‘community opera’ snappen? Heb je hierin een verandering opgemerkt?

- Hoe is de samenwerking volgens jou verlopen met de studenten zang en compositie? Was er een verschil merkbaar tussen de twee groepen studenten?
- Hoe tevreden ben je met de inzet van de studenten? Heb je het gevoel dat er genoeg contact geweest is met de studenten?

- Kun je aangeven hoe tevreden je bent met de informatievoorziening van Yo! Opera aan de studenten? En aan de docenten? Wat zou een volgende keer beter kunnen?

- Wat heb je geleerd van het project?

- Van een schaal 1-10 hoe geslaagd vond je het project? Waarom?

- Wat zou je een volgende keer anders doen?

- Wil je nog iets toevoegen?

Bedankt voor je medewerking!!!